

**Доброчинність у сфері гімназійної освіти Правобережної України у
XIX – поч. XXст.**

Доброчинність як морально-етичне та соціально-педагогічне явище можна розглядати як один із чинників соціалізації дітей: інструмент соціального захисту, неблагополучних верств населення, їх освіти і виховання, а також обдарованих школярів, які не в змозі отримати вищу освіту чи розпочати самостійну наукову діяльність без сторонньої підтримки.

Як об'єкт наукового дослідження, доброчинність була і є предметом зацікавленості істориків (П.Батюшкова, А.Братчикова, С.Каретникова, Н.Тарнавського, М.Теодоровича, М.Аркаса, Д.Дорошенка, М.Грушевського, О.Єфіменко, М.Костомарова, Л.Заштовта), соціологів та філософів (В.Соловйова, С.Гогеля, Є.Максимова, С.Тетерського, В.Постолатія, С.Поляруш), педагогів (О.Войналович, О.Гончар, А.Гуза, І.Добрянського, О.Доніка)¹. Метою нашого дослідження є аналіз місця і ролі доброчинності у сфері гімназійної освіти України у XIX ст. як чинника розвитку цих навчальних закладів загалом, та окремих категорій учнів – зокрема.

З моменту створення Міністерства народної освіти Російської імперії гімназійна освіта кілька разів піддівалася серйозній структурній трансформації, яка в свою чергу, впливала на можливості залучення доброчинних коштів до організації діяльності цих навчальних закладів. Серед них:

---

¹ Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – поч.XX століття). – Кіровоград, 1998. – 179с.; Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918): Дис...канд.іст.н. – К, 1996. – 206с.; Гуз А.М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864-1914рр.): Дис...канд.іст.н. – К, 1997. – 205с.; Донік О.М. Доброчинна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина XIX – поч.XXст.): Дис... канд.іст.н. – К, 2001. – 211с.; Ступак Ф.Я. Діяльність благодійних товариств Києва другої половини XIX – поч..XXст.: Дис...канд.іст.н. – Київ, 1997. – 156с.; Волянськ. Исторические судьбы Юго-Западного края. /Издательство Батюшкова П.Н. - С-Пб, 1888.; Каретников С.М. Волинская губерния. Географический, исторический очерк губернии. – Почаев, 1912; Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991.; Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К, 1989.; Єфіменко О.Я. Історія України та її народу.- К, 1992.; Аркас М. Історія України-Русі. – К, 1991.; Zasztowt L.. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1997. – 455s.

- Прийняття у 1804р. „Статуту навчальних закладів, підвідомчих університетам” (закріплення місця гімназій у системі освіти Росії);
- Створення у 1826р. Комітету з улаштування навчальних закладів (приведення їх до єдиного стандарту);
- Прийняття у 1828р. „Статуту гімназій і прогімназій, що знаходяться у віданні університетів” (закріплення станового статусу гімназій);
- Переведення гімназій у підпорядкування попечителям навчальних округів (1835р.);
- Створення у 1852р. класичних та реальних гімназій;
- Прийняття у 1864р. „Статуту гімназій і прогімназій” (оголошення гімназій позастановими навчальними закладами);
- Прийняття у 1870р. „Положення про жіночі гімназії”.

Крім загальноросійських законодавчих актів, на розвиток доброчинності впливали почасти й місцеві розпорядження, причому не завжди адекватні. Так, у 1840р. Д.Г.Бібіков зобов'язав дворянство сплачувати по 3 коп. подушного податку з кріпаків на розвиток світи у вигляді „добровільного податку”. Ці, власне, примусові доброчинні кошти (якщо загалом доброчинність може окреслюватися як примусова дія) мали виплачуватися протягом 12 років, починаючи з 1 січня 1841р. і офіційно називалися „грошові пожертви на новоутворені, замість скасованих, наукові заклади” (скасованими були передусім польські навчальні заклади на Правобережжі)². Як свідчать історичні дослідження, саме гімназії стали об'єктом найбільшої зацікавленості доброчинників, по крайній мірі у другій половині XIX століття. Щодо першої половини XIX століття, то звести статистичні дані про обсяг доброчинних пожертв досить складно з причини відсутності систематичної звітності та постійної переорганізації навчальних округів³.

Загалом справами освіти у Російській імперії з 1802р. займалися три відомства: Міністерство освіти, відомство установ імператриці Марії і Священний синод. Саме поняття „гімназія” законодавчо окреслилося у Росії з 1804р., після прийняття „Статуту університету” і „Статуту навчальних закладів,

² Zashtowt L.. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997. – S.219.

³ L.Zashtowt. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997.

підпорядкованих університетам”⁴. При цьому доброчинність у сфері гімназійної освіти Правобережжя мала свою специфіку, особливо на початку XIX століття, оскільки до 1795р. території західних губерній України належали до Польського Королівства. Домінування польської освіти на Правобережжі докорінно знизилося лише після польського повстання 1831 року⁵.

Форми доброчинності у сфері гімназійної освіти у XIX-поч.XX століття можна представити так:

- Стипендіальні фонди;
- Фундуші на утримання гімназій;
- Разові пожертви (придбання обладнання, посібників тощо) та матеріальні пожертви (нерухомість, література тощо);
- Діяльнісна (негрошова) доброчинність (безплатне утримання пансіону, безплатні медичні консультації тощо);
- Доброчинна допомога Товариств допомоги незаможним учням та інших доброчинних організацій у гімназіях.

Стипендіальні фонди як форма доброчинності у сфері середньої освіти стали розвиватися з початку XIX століття. Проте відсутність регулярної звітності щодо доброчинних пожертв у першій половині XIX століття ускладнює можливість їх повного аналізу.

Безумовно, найбільші стипендіальні фондуші у південно-західних губерніях на початку XIX ст. припадали на Кременецький (Волинський) ліцей. Завдяки невтомній бурхливій діяльності Тадеуша Чацького⁶ цей навчальний заклад за неповних десять років піднявся до рівня ліцею, почавши з гімназійних програм. Звісно, такий ріст вимагав серйозних доброчинних капіталовкладень, в тому числі й на стипендії для незаможних учнів. Варто зауважити, що на розвиток народної освіти на Правобережній Україні з боку уряду виділялися досить скупі кошти.

---

⁴ Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч.пос. – К.: Вікар, 2003. – 335с.

⁵ Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX – поч.XX століття: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2001. – 226с.

⁶ Тадеуш (Тадей) Чацький (1765-1813) - народився у м.Порицьку на Волині. Його батько відмовився відправити сина за кордон для продовження навчання (як це робила значна частина заможних польських родин), мотивуючи таке рішення тим, що син має вирости справжнім поляком. З 12 жовтня 1790р., після смерті батька, починається волинський реформаторський період його життя. Вступ на трон Олександра I та впливове становище тодішнього візитатора південно-західних губерній графа Адама Чарториського вплинули на успішну просвітительську діяльність Т.Чацького на Правобережжі.

Така само ситуація, власне, спостерігалася й на Лівобережжі, однак розвиток доброчинності у сфері освіти т.зв. „південно-західної Росії” передбачав збереження зручної для польської громади краю системи освіти, яка розвивалася протягом кількох століть, починаючи з єзуїтських навчальних закладів. Тому польська шляхта, керуючись принципом дотримання шляхетських правил та відповідності статусу особи його доброчинній діяльності, - брала активну участь у фінансуванні навчання дітей незаможної шляхти у навчальних закладах різного рівня⁷.

У другій половині XIX століття засновано стипендіальний фонд Яна Лернета у луцькій прогімназії⁸. Цей доброчинник став одним з найбільш відомих на Правобережжі у першій половині XIX століття. У другій половині XIX століття стипендіальний фонд його імені засновано у житомирській гімназії – для незаможних учнів-римокатоликів (30 000 руб станом на 1865р.) для 4 учнів щорічно. Стипендія Яна Лернета була свого часу досить відомою у краї. Якщо кандидатів на її здобуття було більше чотирьох, між ними влаштовувався конкурс. Сутність конкурсу полягала у тому, що кожен претендент на стипендію мав відповісти (письмово) на низку запитань, запропонованих викладачами ліцею – з різних галузей знань. На наступний день відповіді кандидатів публічно оголошувалися і вони усно відповідали на п'ять питань, запропонованих викладачами⁹. Стипендіати Я. Лернета мали навіть свою форму одягу – гімназійні мундири з жилетом і брюками чорного (а не білого, як у всіх) кольору та літерами “L” на гудзиках. Такий само стипендіальний фонд був створений при житомирській чоловічій гімназії у 1896р. як відсотки з капіталу 32 200 руб. При цьому стипендіатами могли бути мешканці Волинської губернії, без уваги на їхній стан і віросповідання. Стипендія зберігалася, якщо випускник гімназії вступав до університету св. Володимира. Єдиною умовою, яку наклав Ян Лернет, була така: стипендіатами не могли бути діти всіх учителів та їхні родичі до третього покоління; діти чиновників, що служили у житомирській гімназії з платнею більше

---

⁷ Сбитнев И.М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских.–К.–1887.–94 с.

⁸ Лернет Ян (1745–1820) — лікар, член наукових товариств Польщі і Росії, кавалер ордену св.Анни II ступеня.

⁹ Об утверждении акта завешания Лернета на фундуш для четырех учеников Волынской гимназии: Указ № 23.522 от 6 марта 1809 г.: Сборник постановлений по Министерству народного просвещения: Т.I: Царствование Александра I. – С-Пб, 1864. - Ст.V, п.4.– С.498.

120 руб.; діти з хронічними хворобами. Варто зауважити, що такі застереження більше ніде не зустрічалися у переглянутих до цього часу документах¹⁰.

У 1883р. у кам'янець-подільській гімназії створено стипендіальний фонд імені маршалка Олександра Садовського для двох учнів-католиків; у 1888р. – фонд імені Емілії та Адама Вандаловичів, у 1887р. – імені князя Алойзи Щепанського (на 4 стипендії), у 1899р. – імені Альберта Городницького (1 стипендія), у 1904р. – імені Базиля Савицького (2 стипендії). У немирівській гімназії в середині XIX століття існувала стипендія імені Болеслава Потоцького для 1 учня¹¹.

Загалом станом на 1912р. пожертви на гімназійну освіту в західних губерніях розподілилися як у табл.1. та на рис.6. Суми коштів, як видно з рисунка, дуже різні і не завжди залежали від кількості учнів у навчальному закладі – найчастіше від регіональних соціокультурних та соціально-економічних умов.

Табл.1. Доброчинні кошти на гімназійну освіту Київського навчального округу у 1912р.

№п\п	Назва гімназії	Сума доброчинних пожертв (в руб.)
1.	Білоцерківська	52810
2.	Глухівська	77450
3.	Житомирська 1-а	129596
4.	Житомирська 2-а	2100
5.	Златопільська	71300
6.	Кам'янець-Подільська	103940
7.	Київська 1-а	242388
8.	Київська 2-а	152696
9.	Київська 3-а	31900
10.	Київська 4-а	23000
11.	Києво-Печерська	15000
12.	Лубенська	11000
13.	Луцька	234181
14.	Немирівська	164239
15.	Новгород-Сіверська	59772
16.	Ніжинська (Безбородька)	25947
17.	Острозька	25600
18.	Полтавська	145100
19.	Прилукська	8065

¹⁰ Циркуляр по Киевскому ученому округу. - №1. – 1896. – С.13.

¹¹ Zasztowt L.. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1997.

20.	Стародубська	2000
21.	Уманська	32600
22.	Чернігівська	48200
Разом по гімназіях Київського навчального округу		1 685 884

Рис.6. Кількісні відомості про добродішні пожертви на гімназії Київського навчального округу станом на 1912р.,

де 1,2,...22 – відповідні порядкові номери гімназій, представлені у табл.1.

Найбільшу кількість добродішних пожертв на гімназійну освіту отримувала, зрозуміло, Київська губернія, оскільки й гімназій тут було найбільше. Так, у кінці XIX століття існували:

У I Київській гімназії: стипендіальний фонд шляхтича Гіриловича (4 стипендії для незаможних дітей-сиріт); Ю.Зубкевича (для 1 учня-поляка); Костянтина Кришковського (для 1 учня польського походження); стипендіальний фонд колезького радника М.Хрякова (1300 руб.); стипендія імені таємного радника Н.А.Терещенка (15300 руб.); стипендія імені сенатора О.Арнольда (5300 руб.) тощо;

У II Київській гімназії: стипендіальний фонд Костянтина Кришковського (для 1 учня польського походження); стипендії імені М.В.Ломоносова, надвірного радника П.Є.Манчтета, статського радника І.І.Слепушкіна, інженера К.Е.Кетриця, колезького радника К.С.Климовського, присяжного повіреного Ф.С.Диновського та ін.¹²;

¹² Указатель пожертвованій по Министерству Народного Просвещения на 1912г. – С-пб, 1913. – 458с. – С.142-157.

У Фундуклеївській жіночій гімназії: фонд імені Вікторії Сохажевської (для 1 учениці польського походження).

У білоцерківській гімназії у 1860р. був заснований стипендіальний фонд Розалії Дорн (для 1 стипендиста) та фонд Ю.Коженювського ((для 1 учня-поляка та 1 росіянина). Пізніше, на початку XX століття, у гімназії були засновані стипендіальні фонди майора І.Корженювського та барона О.Гана¹³.

Окремим видом стипендіальної доброчинності можна вважати популярні станом на 1912р. стипендії імені представників царської сім'ї: Олександра I та Олександра II, Миколи I, цесаревича Олексія, наприклад:

- дворянства Київської губернії на утримання пансіонерів 2-ї київської гімназії в пам'ять 25-річчя царювання Миколи I (32300 руб, з них 1215 руб. – відсотки для використання стипендіатами);
- київського єврейського товариства на 2 стипендії у 2-ї київській гімназії в пам'ять порятунку життя імператора Олександра II (загальна сума 1500 руб, з них відсотків 58 руб.);
- стипендія імені Олександра II у Ананіївській гімназії Одеського навчального округу (загальна сума 1900 руб, з них відсотків 75 руб.);
- стипендія на честь коронування Миколи I та Олександри Федорівни у Маріупольській міській гімназії(загальна сума 1000 руб, з них відсотків 40 руб.) тощо.

Крім вказаного виду іменних стипендій, значні кошти акумулювалися у стипендіальних коштах родини Терещенків – відомих українських доброчинників та меценатів другої половини XIX – початку XX ст. Артемій Якович Терещенко отримав у 1870р. титул потомственого дворянина „в ознаменування його особливих заслуг... і в заохочення доброчинної діяльності”¹⁴. Нікола Артемович протягом 20 років був попечителем Глухівської гімназії, у 1861р. був нагороджений срібною медаллю „За усердие” і дістав Височайшу подяку за пожертвування у 1860р. родинний герб Терещенків, як відомо, мав девіз: „Прагненням до громадянського добра”. У 1878р. Нікола Артемович був зарахований на дійсну службу до Імператорського Людинолюбного Товариства – найбільш відомої на той час доброчинної організації під опікою імператорської

¹³ Указатель пожертвованій по Министерству Народного Просвещения на 1912г. – С-пб, 1913. – 458с. – С.142-157.

¹⁴ Цит за: Ковалинский В.Семья Терещенко. – К.: Преса України, 2003. – С.186.

сім'ї – на посаду Глухівського дитячого притулку і став дійсним статським радником. З 1881р. як попечитель 1-ї київської гімназії від оплачував стипендії не менше 10 гімназистів щороку. Для гімназій призначалися такі стипендії родини Терещенків:

- Таємного радника Н.А. Терещенка на стипендії для учнів 1-ї київської гімназії – 10000 руб., з них відсотків 400 руб. щорічно;
- Таємного радника Н.А. Терещенка на стипендії найбіднішим учням 1-ї київської гімназії – 5000 руб., з них відсотків – 200 руб. щорічно;
- Почесного попечителя 1-ї київської гімназії О.Н.Терещенка на стипендію імені таємного радника Н.А.Терещенка – 15300 руб., з них відсотків – 612 руб. щорічно;
- Таємного радника Н.А.Терещенка на стипендію імені П.Г.Терещенка для Глухівської жіночої гімназії - 5000 руб., з них відсотків – 225 руб. щорічно;
- Титулярного радника М.П.Шестакова на стипендію імені Ф.А.Терещенка для 2 київської гімназії - 4000 руб., з них відсотків – 140 руб. щорічно.

Досить часто зустрічалися також стипендії імені О.С.Пушкіна, головним чином, з нагоди 100-річчя від дня його народження, як-от: почесного попечителя 1-ї київської гімназії О.Н.Терещенка на стипендію О.С.Пушкіна - 5400 руб., з них відсотків – 216 руб. щорічно; почесного попечителя Немирівської гімназії на стипендію О.С.Пушкіна до 100-річчя з дня його народження - 6000 руб., з них відсотків – 240 руб. щорічно.

Серед інших іменних стипендій, які головним чином присвячувалися покійним родичам, дітям, котрі колись вчилися у певному навчальному закладі, або ж загалом не були іменними, на окрему увагу заслуговують стипендії імені професора, таємного радника В.В.Бессера. Прізвище цього відомого науковця та педагога зустрічається ще в початку XIX століття у зв'язку з діяльністю Кременецького ліцею¹⁵. Пізніше разом з ліквідованим ліцеєм професор В.Бессер переїхав до Києва і продовжив роботу в університеті св.Володимира. По його

---

¹⁵ Бессер Вільгельм Юзеф Готтліб (1784–1842) — видатний ботанік–флорист першої половини XIX ст. Закінчив Краківський університет. З 1809 р. викладав в Кременецькому ліцеї зоологію, ботаніку і був директором ботанічного саду. Багато зробив для дослідження флори і фауни Волині, Поділля і Галичини. З 1824 р. - викладач Київського університету св.Володимира.

смерті частина доброчинників (можливо, серед них були учні або батьки учнів професора) присвятила йому пожертвувані стипендіальні кошти, а саме: стипендія імені В.Бессера для 2-ї київської гімназії – 7500 руб., з них відсотків – 295 руб. щорічно; стипендія імені В.Бессера для немирівської гімназії – 5400 руб., з них відсотків – 400 руб. щорічно. Сам В.Бессер свого часу пожертвував кошти для стипендій у гімназіях м.м. Житомира та Кам'янця-Подільського (відповідно 5000 та 7434 руб.).

Другим видом доброчинної допомоги гімназіям на Правобережжі стали фондуші, які, як правило, надавалися навчальним закладам у момент їх заснування і ставали недоторканим капіталом, відсотки з якого витрачалися на потреби закладу. Ці кошти, надані переважно у вигляді нерухомості та індивідуальних приватних пожертв, не могли бути використані на інші цілі, крім означених жертводавцем. Класичним прикладом такого фондування стало надання приміщення для гімназії київським губернатором І.Фондуклеєм. Однак найбільші у краї фондуші були надані на початку XIX століття Кременецькому ліцею. Протягом кількох століть триває суперечка про те, чи вважати його гімназією, а чи вищим навчальним закладом. Однак у контексті досліджуваної нами проблеми початковий стан ліцею, безумовно, не був таким, щоб вважати цей навчальний заклад університетом¹⁶. Як відомо, Т.Чацький планував перетворити ліцей на університет, і тому залучав до цього значні доброчинні пожертви. Після скасування ліцею, як відомо, значна частина доброчинних коштів перейшла до університету св.Володимира у Києві¹⁷.

---

¹⁶ Д.Бовуа, французький дослідник системи освіти Правобережної України, дотримується тої точки зору, що Кременець ніколи не досягав рівня вищого навчального закладу і певним чином експлуатував освітні можливості інших регіонів краю: " Кременець – спочатку як гімназія, а з 1818р., після смерті Т.Чацького, ліцей – ним і його наступником Ф.Плятером тлумачилася як твердиня полоністики. На жаль, єдина. Чацький концентрує все фінансування у Кременці, за кошт інших шкіл на Україні. Сам факт такої концентрації суперечить віленським засадам, які продовжили думки Едукаційної Комісії про широку освіту. Ця концентрація поєднана з розумінням освіти як привілею виключно шляхетського[...] Чацький ввів спеціальні програми, що суперечили засадам КЕН. Дуже елітні, з фехтуванням, кінною їздою, танцями. І мовами. Бо в його розумінні то були інструменти, придатні для світського життя [...] Йшлося про зіткнення двох систем освіти: демократичного укладу з віленського боку, і шляхетського, суто поведінкового, з боку кременецького" [Nie poluje na mity: Z prof. D.Beauvois rozmawia Jan Strękowski [w:] Nowe książki. – №3, 2000. – S.5-6.]

¹⁷ За кілька років до січневого повстання 1831р. була зроблена спроба обліку фондушів, виділених шляхтою для волинських шкіл. Окрім статистичних даних щодо коштів, ці відомості дозволяють визначити кількість шкіл на території Волині та можливість їх

Після повстання 1831р. фундатори продовжували підтримувати середні навчальні заклади на Волині, але значна їх частина не поновила своїх зобов'язань після перепрофілювання шкіл з польських на російські. Польські магнати, що фінансували значну частину навчальних закладів, спиралися при цьому на царський указ від 21 грудня 1807р., за яким „всі фондуші університетові і школам, йому підлеглим, стають раз і назавжди власністю їх же і *не можуть бути обернені на інші цілі* (виділення моє - Н.С.); над відповідністю їх використання наглядають куратор та міністр освіти”¹⁸.

З числа шляхтичів, котрі відмовилися надавати фінансову підтримку російським навчальним закладам, були і подавці значних у минулому пожертв. Так, наприклад, анульовано було добродійну пожертву, що надходила до ліцею від графа Нереша Олізара, колишнього дійсного таємного радника і члена Едукаційної Комісії на Волині. І хоча міністр освіти вважав, що після скасування Кременецького ліцею пожертвування „...залишиться і в Києві для користі жителів Волинської і Подільської губерній і записи фундаторів не можуть бути порушені після переведення ліцею в Київ”¹⁹, проте фондуш графа Н.Олізара становив виключення: „З останнього, однак, слід виключити пожертвований графом Олізаром на гошпідаль і хірургічний будинок при ліцеї капітал 21 000 000 руб.ср. з умовою, що він не може бути використаний на щось інше і в іншому місці, а в іншому випадку повернеться до фундатора чи його спадкоємців; але оскільки син покійного графа Олізара²⁰ замішаний у колишньому закороті, то фондуша повертати йому не слід”²¹.

Наведений приклад свідчить про певний законодавчий фон, створений для добродійної діяльності вже на початку ХХ століття. Станом на 1865р. фондуш

фінансування. Так, серед вказаних у переліку навчальних закладів, що фондувалися приватними особами, знаходилися школи у Житомирі, Чуднові, Троянові, Кодні, Івниці, Топорищах, Тригір'ї (житомирський повіт); Овручі і Народицах (овруцький повіт); Новограді-Волинському, Любарі (новоград-волинський повіт) [Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997.]

¹⁸ ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.213, арк.26.

¹⁹ ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.23, арк.3.

²⁰ Йдеться про Нарциса Олізара.

²¹ ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.23, арк.3.

лицею, що перейшов до університету св.Володимира, складав 529 577руб., - значні кошти, які вимагали серйозного ставлення з боку законодавства²².

Крім Кременецького лицю, фондуші отримали ще кілька гімназій на Правобережжі. Вінницька гімназія існувала з давнього фондуша брацлавського старости Валенти Олександра Калиновського (цей фондуш був призначений на єзуїтський колегіум, на місці якого виникла гімназія), а також з фондушів луцького старости Єжи Чарториського та луцького біскупa Анжея Ліпського²³. До І київської гімназії частково перейшли кошти з Кременецького лицю²⁴. Гімназія у Білій Церкві використовувала фондуш графа Владислава Браницького (з 1843р.), до якого, окрім капіталу 5000 руб., ввійшов кам'яний двоповерховий будинок та меблі для гімназії²⁵.

Як правило, відомості щодо доброчинних пожертв на розвиток гімназій накопичувалися у звітах попечителів навчальних округів. Але сама посада попечителя навчального округу була введена Олександром І як дорадча, а не адміністративно-контролююча. Попечителі спочатку виконували функції радників при університетах, які в свою чергу, управляли всією освітою у своїх регіонах. На початку ХІХ століття Правобережна Україна, як відомо, належала до Віленського навчального округу, попечителем якого імператор призначив князя Адама Чарториського. З 1832р. було створено Київський навчальний округ, першим попечителем якого став Євген Теодорович фон Брадке²⁶.

Звіти попечителів навчальних округів кінця ХІХ-початку ХХ століття містять найбільш повну інформацію про доброчинні пожертви на різні типи навчальних закладів на Правобережжі.

---

²² Dobrzański J. Z dziejów ofiarności na cele oświaty na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w Nauka Polska. – 1939. – S. 26+32

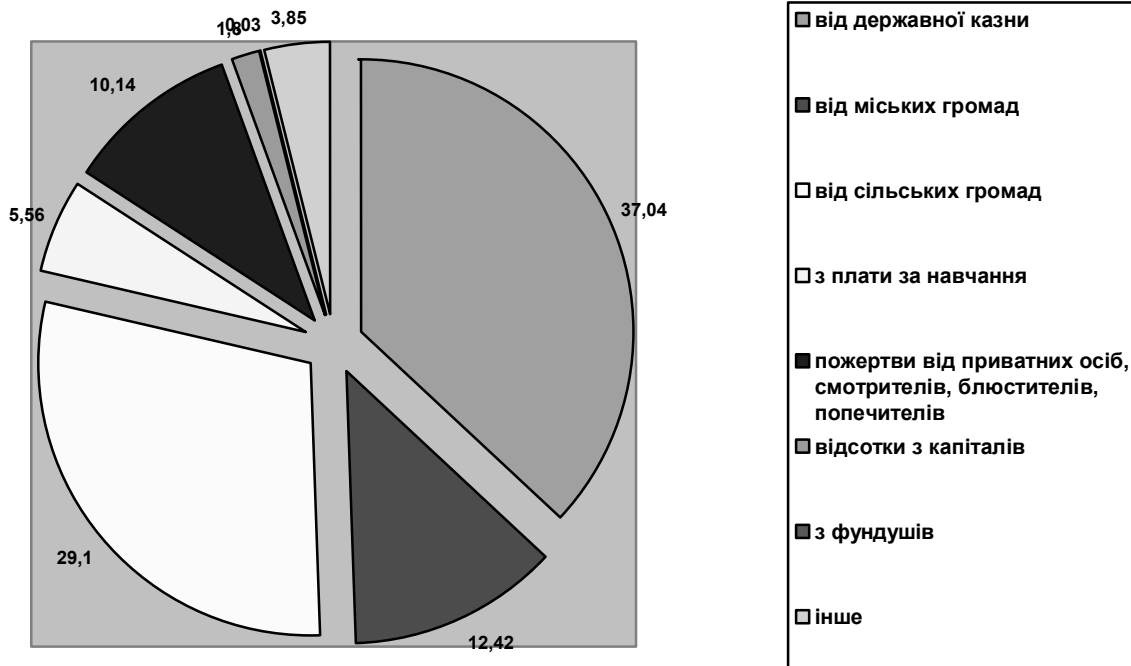
²³ Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997. – 455s.

²⁴ D.Beauvois. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832. – t.I, II. – Rzym-Lublin, 1991. - S.120-129.

²⁵ Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997. – 455s.

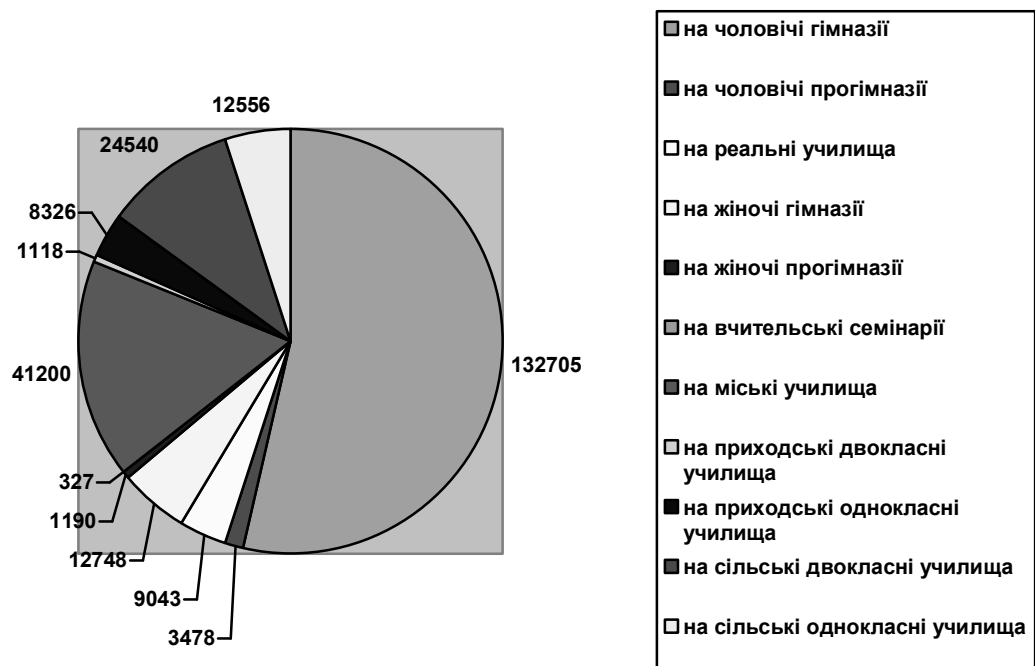
²⁶ Генерал Єгор Теодорович фон Брадке – перший куратор новоствореного Київського навчального округу, що об'єднував київську, волинську, подільську, чернігівську, а з 1839р. – ще й полтавську губернії. Походив із онімеченої родини шведських дворян. Його співпраця з київськими генерал-губернаторами А.Левашовим (1831-1835рр.), А.Гур'євим (1835-1837рр.), на думку Л.Заштовта, складалася досить успішно. Ситуація натомість змінилася з приходом на цю посаду генерала Д.Бібікова [Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997. – 455s.]

Так, звіт попечителя 1889 року містить відомості про добродчинні пожертви по губерніях Київській, Волинській та Подільській; як свідчать ці відомості, добродчинні кошти у цьому році склали більший відсоток (11,97%), аніж у 1887 році, від загальної суми коштів, втрачених на освіту в краї. З цього можна дійти висновку про місце та роль добродчинних пожертв у організації діяльності гімназій у Київському навчальному окрузі (рис.1.).

Рис.1. Джерела фінансування навчальних закладів Київського навчального округу в 1889р (у%).

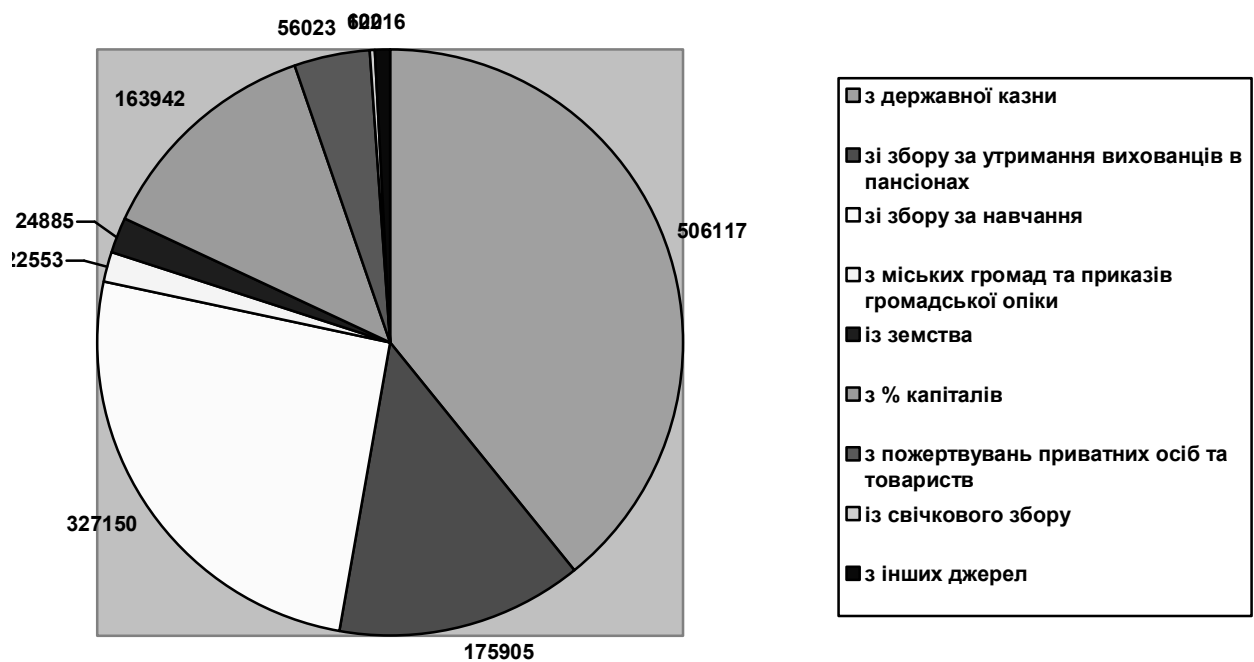
На які навчальні заклади у цьому році було витрачено найбільше коштів, демонструє рис.2.

Рис.2. Розподіл добродчинних коштів на різні типи навчальних закладів у 1893р. (в руб.).

Як показує рисунок 2, найбільше коштів добродчинники виділяли на розвиток чоловічих гімназій (132 705руб.) та міських двокласних училищ. Як буде видно згодом, це стійка тенденція у добродчинному фінансуванні. На жіночі гімназії у 1893р. з добродчинних пожертв було витрачено 12 748 руб.

Звіт попечителя за 1896 р. дає можливість представити показники добродчинних пожертвувань по окремих групах навчальних закладів, тому можна виявити місце і частку добродчинності в утриманні гімназій протягом року. Так, на гімназії та прогімназії у 1896 році було виділено 163 942 руб. як відсотки з добродчинних капіталів та 56 023 руб. - як приватні пожертви та добродчинні кошти різного роду товариств. Від загальної суми фінансування системи освіти у Київському навчальному окрузі добродчинні пожертви склали у 1896р. 17,05% (163 942 руб. відсотків з капіталів та 56 023 руб. приватних та громадських пожертвувань) (рис.3).

Рис.3. Добровинні пожертви серед інших засобів утримання гімназій і прогімназій Київського навчального округу (1896 р.).

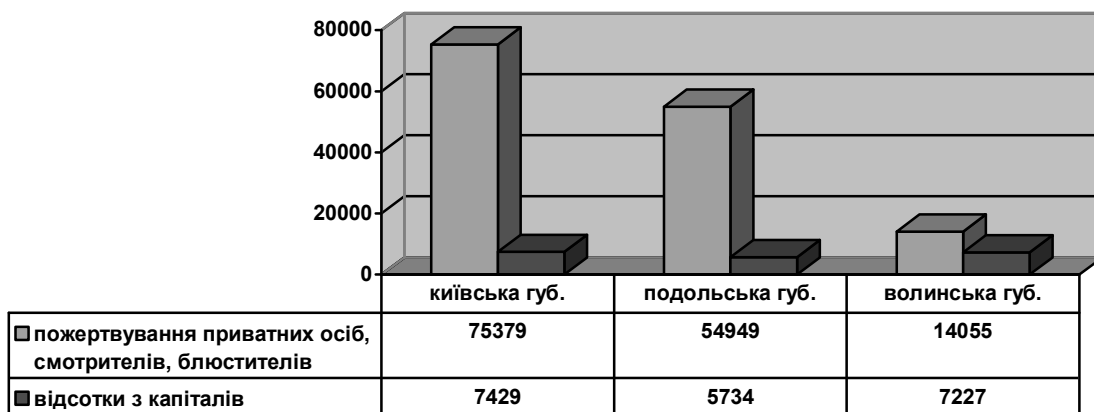
На жіночі навчальні заклади також виділялися добровинні пожертвування:

- На жіночі гімназії – 10 088 руб. відсотків з капіталів та 12 528 руб. приватних пожертвувань;

- На жіночі прогімназії – 10 473 руб. відсотків з капіталів та 12 877 руб. приватних пожертвувань.

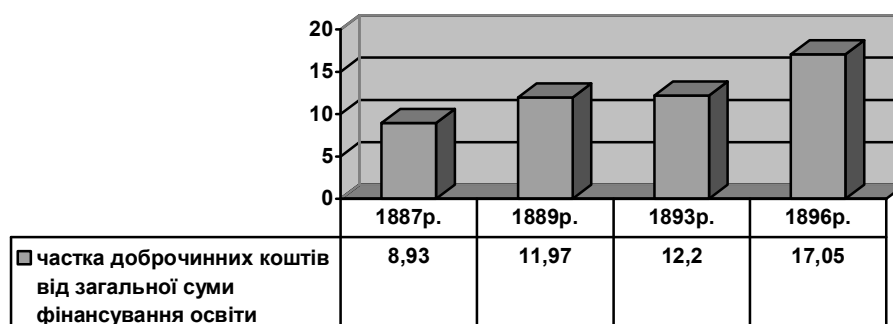
Особливе місце серед цих пожертвувань займали відсотки з капіталу графа Д.Н.Блудова, (наприклад, на Острозьке жіноче училище вони склали 1520 руб.).

Порівняльна характеристика трьох західних губерній України дає можливість виявити рівень активності місцевих громад у допомозі навчальним закладам (рис.4).

Рис.4. Добродішні пожертвування у сфері освіти у трьох західних губерніях (в руб.) у 1896р.

Щороку частка добродішних пожертв на утримання гімназій на Правобережжі зростала, як це показано на рис 5.

Рис 5. Частка добродішних коштів на розвиток гімназійної освіти (у % від загального фінансування галузі) у 1887-1896рр.

Протягом ХІХ століття у гімназії вкладалися інші значні кошти, які вважалися недоторканими капіталами і могли бути використані лише у вигляді відсотків. Співвідношення між різними видами добродішних пожертв станом на початок ХХ ст. показано на рис.7., а саме:

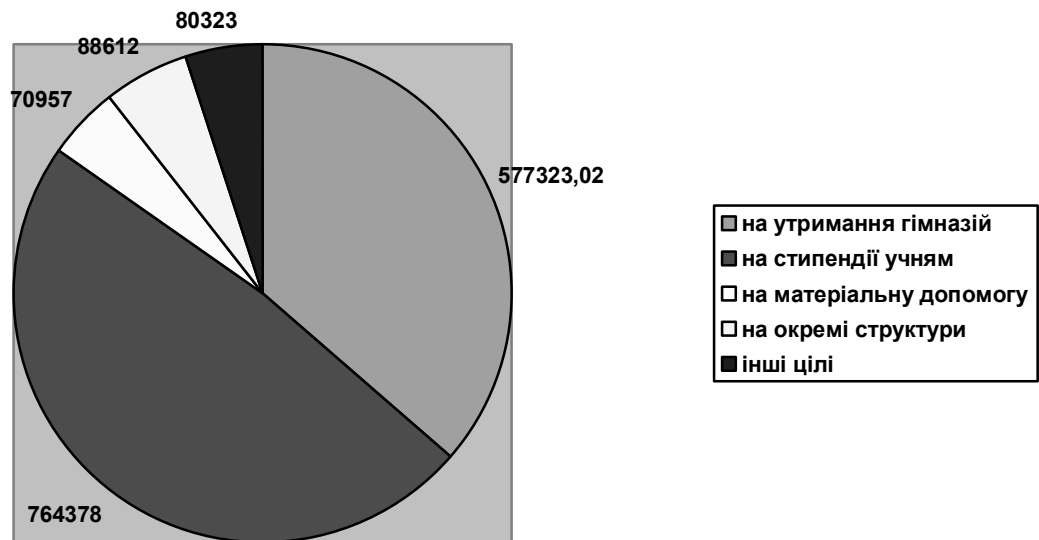
На утримання гімназій – 577323 руб. 02коп.;

На стипендії учням гімназій – 764378руб. 46 коп.;

На матеріальну допомогу учням – 70957 руб. 62 коп.;

На забезпечення роботи окремих структур гімназій (бібліотек, кабінетів тощо) – 88612 руб.;

Інші добродішні пожертви – 80323 руб. 87 коп.

Рис.7. Розподіл добродійних коштів у гімназіях Київського навчального округу (станом на 1912р.)

Таким чином, гімназійна освіта XIX – поч. XX століття стала об'єктом постійної зацікавленості добродійників, завдяки чому була створена система стипендіальних фондів, фондушових капіталів, які підтримували середню освіту в Україні. Крім цього, гімназіям надавалися значні разові добродійні пожертви на розвиток окремих структурних частин та напрямків діяльності.